

Ako vnímať kánon posvätných spisov Starého zákona

Jozef Tiňo, Jr.

Myslím, že žiadny novozákonný text tak dobre nevyjadruje dôležitosť Starého zákona pre kresťanstvo, ako záverečná kapitola Lukášovho evanjelia. Pri udalostiach vzkriesenia, ku ktorým smeruje celý predošlý text, sú opísané dva príbehy, kde vzkriesený Ježiš upozorňuje na posvätné spisy židovstva ako na zdroj pochopenia tajomstva evanjelia. Prvý z nich rozpráva o dvoch učeníkoch, ktorí na ceste do Emmaus stretli vzkrieseného Krista. Keď videl, že nepochopili udalosť vzkriesenia, povedal im: „Vy nechápagí a ľarbaví srdcom uverit' všetko, čo hovorili proroci... a počnúc od Mojžiša a všetkých Prorokov, vykladal im, čo sa naňho v celom Písme vzťahovalo“ (Lk 24, 27). Hebrejská Biblia na rozdiel od našej delí knihy na tri časti: Tóra, Proroci a Spisy. Mojžiš tu reprezentuje knihy Tóry, t. j. Päť kníh Mojžišových a k Prorokom patrí v židovskej tradícii aj súbor kníh Jozue – 2Kráľov. Text evanjelia hovorí o celom Písme, takže aj keď sú tu uvedené len najdôležitejšie časti hebrejského kánonu, myslí sa jeho celok. Podobná scéna sa opakuje o niečo ďalej, keď sa Ježiš ukáže v Jeruzaleme apoštolom a vysvetľuje: „Toto je to, čo som vám hovoril, kým som bol ešte s vami, že sa musí splniť všetko, čo je o mne napísané v Mojžišovom zákone, v Prorokoch a v Žalmoch“ (Lk 24, 44).

Výraz „kánon“ ktorý už bol použitý v predošlom odseku, sa tradične používa na označenie súboru posvätných biblických kníh. Ide o prevzaté grécke slovo *kanôn*, ktoré prešlo do tohto jazyka zo starého semitského prostredia a ktorého pôvodným významom bola „trstina“. V gréčtine, kde znamenalo okrem iného aj palicu ako štandardnú dĺžkovú mieru, sa postupne začalo metaforicky vzťahovať na veci, ktoré mali charakter istého modelu, ale aj na rozpisy týkajúce sa daňových poplatkov, alebo na chronologické záznamy. V ranokresťanskej literatúre sa slovo „kánon“ používalo pri odkazoch na zákon, nejakú osobu ako ideál, článok viery, zoznam ordinovaných osôb, svätcov atď. Použitie v dnešnom význame, t. j. na označenie zoznamu inšpirovaných kníh, sa dá spoľahlivo doložiť až u Athanasia v 4. stor. po Kr.

Katolícky a evanjelický kánon

Je všeobecne známe, že katolícky a evanjelický kánon starozákonných kníh sa od seba líši. Zatiaľ čo katolíci majú 45 posvätných spisov definovaných Tridentským koncilom, evanjelici ich majú len 39. Hebrejská biblia používaná v Judaizme obsahuje v rodstate tie isté knihy ako evanjelická, ale kvôli číselnej symbolike bol ich počet umele zredukovaný na 22, čo zodpovedá počtu písmen hebrejskej abecedy. Tento spôsob počítania poznáme od Josefa Flavia a z Hieronymových

úvodov k prekladom vo Vulgate. Hieronym však zaznamenáva aj alternatívny spôsob počítania biblických kníh na 24. Takto to nachádzame v ranej tradícii judaizmu, v midrašoch, a na tento spôsob je členená aj súčasná Hebrejská biblia. Na rozdiel od verzie počítajúcej 22 kníh sú tu rozdelené knihy Sudcov a Rút a Jeremiáš a Žalospevy.

Kresťanská polemika ohľadom kánonu sa dá vystopovať do polovice 2. stor. po Kr., keď gnostik Marcion zavrhol Starý zákon ako taký. Neskôr, v polovici 4. stor. po Kr., exegéta Antiochijskej školy Teodor z Mopsuestie tiež zavrhol niektoré jeho knihy. Nedá sa však povedať, že by sa v tomto ranom období jednalo o seriózny konflikt ohľadom posvätnosti kníh, ako k tomu došlo neskôr pri reformácii. Bol známy užší kánon Hebrejskej biblie, ale pre vzdelávanie kresťanov bol rešpektovaný širší kánon gréckej verzie Starého zákona, známy ako Septuaginta (LXX) a obsahujúci knihy, ktoré neskoršia rabínska tradícia držiaca štafetu po zničení chrámu nezaradila do svojho zoznamu. V otázke ich inšpirovanosti nevládla od začiatku úplná jednota, no raní kresťanskí teológovia ich pri svojom výklade používali ďalej. Základné rukopisy LXX boli v kresťanskej tradícii uchovávané pre ďalšie generácie a boli prepisované na kódexy. Sedem kníh z nich, ktoré má katolícka biblia navyše oproti evanjelickej, sú: knihy Tobáš, Judit, kniha Múdrosti, kniha Sirachovho syna, Baruch, 1, 2 Machabejcov, ďalej grécke časti knihy Daniel 3, 24 – 90; 13, 1 – 14, 42 a knihy Ester 10, 4 – 16, 24.

Záverečný proces utvárania kánonu starozákonných kníh

Po babylonskom exile bolo odovzdávanie biblickej tradície prominentne v rukách tzv. *soferím*. Doslova ide o „pisárov“, ale kvôli jasnosti obsahu pojmu je lepšie hovoriť o „zákonníkoch“. Okrem vyučovania a vysvetľovania Zákona prepisovali knihy posvätnéj tradície a pridávali do textu objasňujúce poznámky a komentáre, ktoré sa pri ďalšom prepisovaní často stali súčasťou samotného posvätného spisu. Za prvého zákonníka sa považuje Ezdráš, ktorý je charakterizovaný v texte Ezd 7, 6 takto: „...bol zákonníkom zbehlým v Mojžišovom zákone, ktorý dal Pán, Boh Izraela.“ Aj keď nepoznáme presné spoločenské zaradenie zákonníkov, v o niečo neskoršom poexilovom období nám biblické knihy Kroník potvrdzujú, že ich úlohu zastávali aj niektorí Leviti (1Krn 24, 16; 2Krn 34, 13).

Editovanie biblických textov zákoníkmi v procese ich tradovania nám do istej miery odhaľujú qumránske zvitky. Z najposvätnjšieho spisu – Tóry, môžeme ako príklad uviesť knihu Exodus, ktorej editovaný text sa nám čiastočne zachoval na rukopise známom ako 4QpaleoExod^m. Patrick Skehan, ktorý z neho v roku 1955 publikoval niekoľko fragmentov, ho označil ako „samaritánsku verziu“ knihy Exodus. Tá sa vyznačuje harmonizujúcou tendenciou, čo znamená, že v istých pasážach je text rozšírený o citácie z jeho bezprostredného okolia, alebo paralelných častí v knihe Deuteronomium. Neskôr však pos-

trehol, že qumránsky text postráda jednu dôležitú pasáž, ktorú samaritánska verzia obsahuje, a tou je zmienka o oltári na hore Gerazim po Desatore v Ex 20, 17. Hora Gerazim je kultovým miestom samaritánskej komunity a určite by nechýbala v ich verzii. Je teda jasné, že tu nejde o samaritánsku verziu a zároveň, že ide o verziu odlišnú od tej, ktorú máme v Hebrejskej biblii. Je to verzia, ktorú Samaritáni prevzali do svojej tradície na rozdiel od hlavného prúdu židovstva a dodatočne k Desatoru pridali dodatok týkajúci sa ich posvätnéj hory Gerazim. Kreatívny prístup známy z 4QpaleoExod^m a následne samaritánskej verzie Exodu, kde sa jedna biblická pasáž používa v ďalšej v novom kontexte, je známy v Biblii z textov: Iz 2, 2 - 4 // Mich 4, 1 - 4, alebo Abd 1 - 10 // Jer 49, 7 - 22, ale príkladov by sa dalo uviesť viac. V neskorších vrstvách Biblie sú často používané, alebo priamo citované pasáže zo starších kníh ako autoritatívne texty. Výborným príkladom sú biblické knihy Kroník, ktoré používajú ako podklad text kníh Samuelových a kníh Kráľov, ale tiež isté pasáže z Tóry Prorokov a Žalmov. Neskorší zákoníci teda používali pri editovaní textov podobnú metódu ako samotní pisatelia biblických spisov. Je zrejme, že interpretácia posvätných textov v novom kontexte neodmysliteľne patrí k podstate kánonického procesu a je tak súčasťou posvätnéj tradície ako takej.

Jeden z dôsledkov uznanej svätosti spisu bolo to, že bol uchovávaný a používaný v posvätných priestoroch. Nebola to prax zaužívaná len u Židov; vieme, že tak to bolo napríklad aj u Grékov, Rimanov, ale aj u starých Egypťanov už v 3. tisícročí pred Kr. Najstaršie doklady tejto praxe u Izraelitov sa týkajú tabúl Desatora uložených v arche zmluvy a knihy Deuteronomium uloženej vedľa nej (Ex 25, 16.21; 40, 20; Dt 10, 1 - 5; 31, 24 - 26); záznamu o Jozueho zmluve s ľudom Izraela, zapísanej do knihy Božieho zákona vo svätyni v Sicheme (Joz 24, 26); záznamu o kráľovskom práve, ktoré oznámil Samuel pri korunovácii Saula, podľa všetkého uloženého vo svätyni v Micpe (1Sam 10, 25). Zo zmienky o nájdení Knihy Zákona v chráme za vlády Joziáša vieme, že spomínaná prax pokračovala v období Prvého chrámu. V období Druhého chrámu (po exile), keď už neexistovalo kráľovstvo, bol chrám prirodzeným miestom uchovávania národného dedičstva. V 2Mach 2, 13 - 14 sa hovorí o tom, že Nehemiáš „zhromaždil knihy o kráľoch a prorokoch, Dávidove spisy a kráľovské listiny o daroch pre svätyňu. Tak aj Júda (Machabejský) zhromaždil všetky knihy, čo boli roztratené pre vojnu...“. Keď bola kniha uložená v chráme, bola k dispozícii kňazom a Levitom, ktorých úlohou bolo vyučovať Tóru (cf. Lv 10, 11; Dt 24, 8; 33, 8 - 10). V chráme pokračovalo verejné predčítavanie Tóry kňazmi ešte v 1. stor. po Kr., tak ako aj spievanie Žalmov Levitmi. Avšak v tomto neskoršom období prevzali úlohu učenia už z veľkej časti rabíni farizejského smeru ako laické hnutie, a to nielen v synagóge počas sobotnej liturgie, ale aj v chráme, kde vyučovali počas sviatkov (cf. Lk 2, 46).

Ohľadom stanovenia konečnej verzie kánonu sa dlho presadzoval názor občas prezentovaný aj dnes, že snem rabínov v Jabneh (grécky

Jamnia) na konci 1. stor. po Kr. bol autoritatívnym koncilom, kde sa presne definoval zoznam kníh Hebrejskej biblie. Bol to dôsledok publikácie dvoch vplyvných prác z 19. storočia: v roku 1886 „Der Abschluss des Kanons des Alten Testaments“ od H. Graetza a v roku 1892 „Canon and Text of the Old Testament“ od F. Buhla. Počas celej prvej polovice 20. storočia sa na základe ich diel tiež štandardne učilo, že Pentateuch (päť kníh Mojžišových) bol kanonizovaný do roku 400 pred Kr., Proroci do roku 200 pred Kr. a Spisy až v Jabneh okolo roku 90 po Kr. Základnou štúdiou vysvetľujúcou omyl v chápaní charakteru snemu v Jabneh bola publikácia J. P. Lewisa s názvom „What do We Mean by Jabneh?“ (Čo myslíme pod Jabneh?) z 1964 roku, ktorá bola uverejnená v periodiku *Journal of Bible and Religion*. Lewis znova preskúmal pasáže z rabínskych textov používaných na podopretie predošlej teórie a ukázal, že to čo bolo považované za diskusiu o posvätnom statute istých kníh, bola vlastne diskusia o dišputách rabínov žijúcich pred viac ako storočím. Nám dochované zdroje tak nezaznamenávajú výber posvätných kníh, ani nenaznačujú, že by to malo byť účelom snemu. Diskusia bola navyše sústredená na knihy Kazateľ a Pieseň Piesní, o štatúte ktorých sa diskutovalo ešte aj v 2 stor. po Kr., takže snem nemožno pokladať za autoritatívny koncil.

Rôzne smery Judaizmu a otázka kánonu

Texty Prológu ku *knihе Sirachovho syna*, 2Mach 2, 13 – 14; Filóna Alexandrijského v diele *De Vita Contemplativa* 3, 25; Lk 24, 44 a Josefa Flavia v *Contra Apionem* 1, 37 – 40 ukazujú, že trojčlenné rozdelenie Hebrejskej biblie na Tóru, Prorokov a Spisy známe z neskoršej židovskej tradície, bolo známe a kontinuálne používané v kruhoch Farizejov už od 2. storočia pred Kr., predovšetkým v Palestíne. Židovstvo však bolo rôznorodé a medzi jeho jednotlivými skupinami nepanovala úplna zhoda v otázke kánonu posvätných kníh:

Farizeji – samotný výraz „Farizej“ je odvodený od hebrejského koreňa *prš*, ktorého základným významom je „oddeliť“ a v tomto prípade sa to najpravdepodobnejšie týka oddelenia od rituálnej nečistoty. Všetky záležitosti týkajúce sa oddelenia „čistého“ od „nečistého“ boli pre Farizejov výsostne dôležité. Josefus Flavius sa zmieňuje o tom, že mali značný vplyv nielen na zástupy ľudu, ale aj na jeho vedúce authority (*Ant* 18, 15; 13, 288.298). V otázke teológie verili, že v konaní človeka sa prejavuje tak osud, ako aj slobodné ľudské rozhodnutie. Spravodliví zakúsia po smrti zmŕtvychvstanie a zlí večný trest. Zo skutkov apoštolov naviac vieme, že verili v existenciu anjelov a duší (Sk 23, 8). Ako už bolo spomenuté, ich kánonom je trojdielna Hebrejská biblia, ktorá je v zozname kníh totožná s evanjelickou starozákonnou časťou Bible. Flavius však v diele „Židovské starožitnosti“ poznamenáva, že Farizeji priniesli ľudu isté nariadenia, ktoré nie sú zaznamenané v Mojžišovom zákone, t. j. v Tóre, ale sú tradované od predchádzajúcich generácií

(Ant 13, 297). Toto učenie sa prenášalo ústnym podaním a vysvetľovalo, ako interpretovať a aplikovať Tóru v každodennom živote. Po diaspore bola ústna tradícia spísaná a tradovaná pod názvom „Mišna“. Tá bola ďalej komentovaná ako posvätný spis Judaizmu, a tak vznikol Talmud, ktorý Judaizmus chápe ako ústnu Tóru, odovzdanú Mojžišovi na Sinaji spolu s písanou Tórou. Kánon Farizejov je teda nemysliteľný bez ústne tradovaného učenia, ktoré sa pokladá za inšpirované a ktorého úlohou je objasniť obsah posvätných spisov.

Saduceji – židovský smer odvodený od mena veľkňaza, ktorý pôsobil za čias Dávida a Šalamúna (1Sam 8, 17; 15, 24; 1Kr 1, 34; 1Krn 12, 29). Boli bytostne spojení s chrámom, skončili s jeho zánikom. Zdá sa, že len oni mali právo na veľkňazský úrad, ako to vyžadoval Ezechiel pri svojej vízii obnoveného chrámu. Ich učenie sa odlišovalo od učenia Farizejov vo viacerých smeroch, ale hlavne v otázke vzkriesenia a večného života, ktoré zamietali. Podľa svedectiev Origena a Hippolyta sa zdá, že považovali za posvätnú len Tóru, aj keď historik Josefus Flavius sa zmieňuje o tom, že všetci Židia, t. j. vrátane Saducejov akceptovali 22 kníh kánonu (*Contra Apionem* 1, 8; 1, 39 – 43). Ústnu tradíciu Farizejov zamietali.

Qumránska komunita je časťou širšieho spoločenstva Esénov, ktorá sa usadila na púšti pri brehu Mŕtveho mora. Archeológia tu preukázala osídlenie Esénov od 2 stor. pred Kr po rok 68 po Kr. Pravidlá ich uzavretého spôsobu života sú opísané v zvitku známom ako 1QS alebo *Serek hajjachad*. V qumránskych jaskyniach sa však našli aj fragmenty ďalších siedmich rukopisov obsahujúcich jeden text, známy ako *Damaský dokument* a označovaný ako CD. Zvláštne na ňom je to, že na rozdiel od 1QS predpokladá otvorený spôsob života, kde sa členovia komunity ženía a prichádzajú do styku s cudzincami a pohanmi. Z dvoch spomenutých spisov je jasné, že qumránska komunita mala okrem iných spisov tiež vlastné posvätné knihy. Kniha Ester medzi ich knihami úplne chýba, ale na druhej strane sa tam vyskytujú knihy, ktoré poznáme ako apokryfné. Zaujímavá je ich kniha Žalmov, ktorá je ináč usporiadaná ako žalmy v Hebrejskej biblii.

Samaritáni – v ich prípade vlastne nemôžeme hovoriť o Judaizme, nakoľko nejde o potomkov Izraela z Judei. Oni samotní tvrdia, že sú potomkami severných Izraelských kmeňov Efraim a Manasseh. Biblické podanie v 2Kr 17 a Josefus Flavius (Ant 9, 277 – 91) sa však zhodujú v tom, že sú to potomkovia prisťahovalcov z iných zemí, ktorých na územie Samárie priviedli Asýřčania po dobytí Severného kráľovstva Izraela v roku 722 pred Kr. Judejci z tohto dôvodu odmietali ich účasť na stavbe nového chrámu po návrate z babylonského zajatia. Definitívny rozkol však nastal po zničení ich svätyne južným kráľom Jánom Hyrkánom v roku 128 pred Kr. a jeho odraz badať aj v textoch evanjelií. Samaritáni uznávali len vlastnú verziu Tóry, ktorá sa vyznačuje harmonizujúcou tendenciou v rámci jednotlivých textových typov. V súčasnej Samaritánskej komunite sa tiež nachádzajú odlišné verzie knihy Jozue;

niektoré jej dochované arabské a hebrejské rukopisy reprezentujú rôzne textové tradície.

Podľa svedectva Eusebia v jeho Cirkevných dejinách (6, 25), Origenes vedel o skupine Židov v Palestíne používajúcich posvätné knihy v poradí, ako ho má LXX, obsahujúcich aj knihy Machabejcov.

Po zničení chrámu v roku 70 po Kr. sa rabínske židovstvo farizejského smeru postupne stáva jedinou určujúcou silou a v otázke kánonu posvätných kníh sa presadzuje jeho tradícia, t. j. kánon, ktorý poznáme z Hebrejskej biblie dnes. Ďalšie knihy, ktoré poznáme len zo Septuaginty, sa prepisovali a používali už skoro výlučne v kresťanskej tradícii.

Záver

Posvätná autorita jednotlivých biblických kníh je výsledkom kontinuálneho, narastajúceho procesu. Výsledky štúdia modernej exegézy ukázali, že kánon nemožno chápať ako dôsledok jednoduchého nadiktovania posvätných kníh Bohom, ako to je často chápané dokonca aj dnes. Ide o neskoršiu reflexiu hebrejského národa nad svojimi dejinami, písanú v priebehu jedného tisícročia a vnímaná cez vieru v svojho Boha. Pochopenie dejín sa teda naplňovalo postupne, čoho odrazom je doplňovanie starších textov o novú interpretáciu a písanie stále nových kníh. Definovanie kánonu posvätných kníh neznamená, že nie je čo interpretovať. Nové podmienky vyžadujú priliehavú interpretáciu tak, ako to je v Judaizme a ako to robili aj cirkevní otcovia v kresťanstve. V 13. kapitole Matúšovho evanjelia Ježiš rozpráva sériu podobenístiev, ktorými vysvetľuje učenie hebrejskej posvätnéj tradície, citujúc slová prorokov. Na konci podáva definíciu zákonníka – učiteľa, a teda vykladača Písma taktó: „... preto sa každý zákonník, ktorý sa stal učeníkom nebeského kráľovstva, podobá hospodárovi, ktorý vynáša zo svojej pokladnice veci nové i staré“ (Mt 13, 52). Interpretácia v dobe po uzavretí kánonu zahrňuje aj veci, ktoré sú v Biblii obsiahnuté len implicitne, ale v nových podmienkach ich treba vysloviť naplno, a to je úlohou apoštolskej tradície.

Literatúra

- [1] Barr, J., *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*, Oxford 1983.
- [2] Beckwith, R. T., *The Old Testament Canon of the New Testament Church and its Backroud in Early Judaism*, London, 1985.
- [3] Buhl, F., *Kanon und Text des Alten Testaments*, Leipzig, 1891.
- [4] Graetz, H., 'Der Abschluss des Kanons des Alten Testaments', *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 35 (1886) 281 – 98.
- [5] Kooij, A. Van der a Toorn, K. Van der (vyd.), *Canonization and Decanonization. Papers Presented to the International Conference of the Leiden Institute for the Study of Religions (LISOR), Held at Leiden 9 – 10 January 1997*. Leiden, 1998.

- [6] Leiman, S. Z., *The Canonization of Hebrew Scripture: The Talmudic and Midrashic Evidence* (Transactions of The Connecticut Academy of Arts and Sciences 47) Hamden, 1976.
- [7] Lewis, J.P., 'What Do We Mean by Jabneh?', *JBR* 32 (1964) 125 - 32.
- [8] Ulrich, E., *The Dead Sea Scrolls and the Origins of the Bible*, Leiden, 1999.

Mgr. Jozef Tiño, S.S.L. je absolventom Teologickej fakulty TU. Na Pontifikálnom Biblickom Inštitúte v Ríme študoval exegézu sv. Písma v rámci licenčiatneho štúdia. Momentálne robí PhD na poli intertestamentárneho obdobia judaizmu na univerzite v Cambridge.